

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEKİ GÖLGE KELİMELERDEN BİRİ: ÜRKÜN**Sinan UYGUR*****Öz**

Çağatay Türkçesi, Türk dili tarihinde sözlükçülük alanında önemli bir yere sahiptir. Başlarda Çağatay, Osmanlı, İran ve Hindistan sahalarında oluşturulan Çağatayca ile ilgili sözlükler daha sonra Avrupa’da da tercüme ve telif edilmeye başlanmıştır. İlk sözlüklerde meydana gelen yanlışlar dönemin imkânsızlıkları sebebiyle daha sonrakiler tarafından tashih edilemeyerek nakledilmiştir. Bu makalede de bir noktalama yanlışından doğan “ürkün” kelimesinin macerası ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çağatayca, Çağatayca sözlükler, gölge kelime, ürkün, üzgün.

**ONE OF THE GHOST WORDS IN CHAGATAI LANGUAGE IS:
URKUN****Abstract**

Chagatai Turkic Language has an important place in the field of lexicography in the history of Turkish language. Chagatai dictionaries initially compiled in Chagatai, Ottoman, Persian and Indian regions subsequently began to be translated and compiled in Europe too. Errors occurring in the first dictionaries were conveyed without being corrected by the later ones due to the impossibilities of the period. This article addresses the adventure of the word “ürkün” which emerged from a punctuation error.

Keywords: Chagatai Turkic language, Chagatai dictionary, ghost word, urkun, uzgun.

Gölge kelime (ghost word), gerçekte var olmayan; ancak sözlük müelliflerinin şu veya bu şekilde kayda geçirdikleri ve pekçoğu da tashih edilmeden günümüze ulaşabilmiş kelimeleri karşılayan bir kavramdır (Hartmann ve Gregory, 1998, s. 63; Dankoff, 2008, s. 12; Erbay, 2010, s. 1176). Türk dilinin kadim bir dil olması ve tabiatıyla pek çok sözlüğünün bulunması bir kısım sapmaları da beraberinde getirmiştir. Bu sapmaların büyük bir kısmının aktarmada meydana geldiği ve bunda aktarıcıların büyük rol oynadıkları bu alanda yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

Türk dilindeki sözlerin bir Türk tarafından kayda geçirilmiş ilk sözlüğü, Divânu Lugâti’t-Türk’tür. Sözlüğün Kaşgarlı Mahmud’un zihin süzgecinden süzülerek yazıya geçen sözlerden oluşması, eserdeki söz varlığının olabildiğince doğru olduğu kanaatini hâsıl etmekteyse de bunun böyle olmadığı “chatuq” kelimesinin “khotū” okunması gerektiğini ortaya koyan Dankoff’un (1973, s. 542-543) çalışmasından sonra daha iyi anlaşılmıştır. Ancak

* Yrd. Doç. Dr.; Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkoloji@yahoo.com.

bahsedilen kelimenin bu tashihten sonra yapılan yayınlarda bile varlığını devam ettirdiği görülmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 617; Üşenmez, 2006, s. 181). Aynı dönemde yazılmış Satıraltı Kuran Tercümesinin Rylands Nüshasının söz varlığını ortaya koymak için Eckmann'ın yazdığı eseri (1976) üzerine Bodrogligeti tarafından yapılan inceleme (1984) de bir dönemin söz varlığını ortaya koymanın ne denli zor olduğunu göstermesi açısından önemli bir çalışmadır.

Türk dili tarihinde, özellikle sözlükçülük açısından Çağatay Türkçesinin önemli bir yeri vardır. 14. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türk yazı dilinin doğu kolunu oluşturan Çağatay Türkçesi ile 550 yıla baliğ bir süre zarfında büyük bir edebiyat oluşturulmuş ve bu edebiyat geniş coğrafyalarda okuyucu bulmuştur. Özellikle Ali Şir Nevâyî'nin vücuda getirdiği eserler mekân ve zaman aşırılık nitelikleriyle takip ve taklit edilmiştir. Nevâyî'nin dilini anlamak içinse pek çok sözlük hazırlanmıştır. Bir kısmı Lügat-i Nevâyî olarak da adlandırılan bu sözlüklerde hazırlayıcılarının veya eserleri çoğaltanların ihmalkârlıkları, bilgisizlikleri veya düzeltmeleri yapabilecek iletişim ve ulaşım araçlarından yoksun oluşları hata yapmalarına veya bu hataları çoğaltıp yaymalarına sebep olmuştur. Bir kısmı birbirinden habersiz hazırlanan bu sözlüklerden özellikle biri vardır ki onun müellifini bu sahada ilk gölge kelime tespitçisi olarak görmekteyiz. “Senglax” isminde dilbilgisi ve sözlük kaleme alan Mirza Mehdi Han-ı Esterabadî devrinin imkânları ölçüsünde Çağatay Türkçesinin çeşitli metinlerinden ve kendinden önce yazılmış lügatlerden istifade edip bunları mukayese etmiş, bu sözlüklerdeki bazı maddelerde de düzeltme yapmıştır (Clauson, 1960). Mehdi Han, Çağatayca sözlükler sahasında bir çığır açmış, kendinden sonra birçok sözlükçü tarafından da örnek alınmıştır.

Batıda ise Macar âlim József Thúry, Feth Ali Kaçar'ın Behçetü'l-Lugat adlı eseri üzerine yazdığı BL'de (1903), Çağataycada var olduğu düşünülen “aşukluk zilki”, “almajaş”, “uratlaşmak”, “tükek”, “bidkan” ve “bilnek” gibi pek çok gölge kelime tespit etmiştir. Bu eserin üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra bizde Hasan Eren, Çağatayca sözlükler üzerine yazdığı makalesinde (1950, s. 145-163) Thúry'nin çalışması üzerinde durduktan sonra “debr”, “isir”, “onzel”, “şişal”, “kumşum” gibi bazı Çağatayca gölge kelimeler üzerinde durarak düzeltme önerilerinde bulunmuştur. Clauson ise “Sanglax” adlı yayınının giriş bölümünde çeşitli kelimelerin Çağatay Türkçesi ile ilgili yazılan sözlüklerde nasıl değişebildiğini göstererek bir değerlendirme yapmıştır (Clauson, 1960, s. 3-32). Fatih Erbay, Radloff'un “Versucheines

Wörterbuches der Turk-Dialecte” üzerine hazırladığı doktora tezinde (2008), eserdeki Çağatayca ibareli kelimeleri kritik ederek sözlük müellifinin bir kısım hatalar yaptığını göstermiştir. Ayrıca ‘Gölge Kelime’ Terimi ve Çağatayca Sözlüklerdeki Bazı Gölge Kelimeler” isimli makalesinde (2010) “aḥsadurğa”, “arқағлақа”, “aşqış”, “aşlar”, “bilekçi”, “çens”, debr-dabır-dabır”, “ebegü”, “isır”, “karuq”, “mamur”, “saygur”, “söksül”, “toşuq-tuşuk”, “tut”, “yile-”, “yığak-yigaŋg” ve “yümrek qazıg” kelimeleri üzerine durup durum tespiti yaptıktan sonra bir kısmı için de düzeltme önerisinde bulunmuştur. Niyâzi’nin müellifi veya müstensihisi olduğu El-luğatu’n-Nevâ’iyye ve’l-istişhādātu’l-Çağātā’iyye isimli eseri üzerine hazırladığı çalışmasında Mustafa S. KAÇALİN, bu sözlükteki hataları “karışmış maddeler”, “mükerrer maddeler”, “tutarsız bilgilendirmeler”, “yanlış açıklamalar”, “yanlış alıntılar”, “yanlış ayırmalar”, “yanlış göndermeler”, “yanlış harflendirmeler”, “yanlış karşılıklar”, “yanlış maddeler”, “yanlış noktalamalar”, “yanlış okumalar” ve “yanlış örneklemeler” sınıflandırmasıyla değerlendirmiştir (Kaçalın, 2011, s. 33-34). KAÇALİN’in titiz çalışması sayesinde Abuşka Lugati olarak maruf eserdeki pek çok hata tekrardan kurtulmuştur.

Yukarıda bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere, Çağatayca sözlüklerde pek çok hata mevcuttur. Bu hataların oluşmasında ve bugüne ulaşmasında Çağatayca sözlüklerin mekân ve zaman aşırı oluşturulmuş olmaları, sözlüklere kaynaklık eden malzemenin kalitesizliği gibi bir kısım sebebin varlığından söz edilebilir. Ancak bugün geçmişten farklı olarak iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelerle bilgiye ulaşmada kısmî kolaylaşma, geçmişteki imkânsızlıklar sebebiyle ortaya çıkan hataların tashihini mümkün kılmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların bir araya getirilebilecek duruma gelmesi elbette bilimin bir bölümü olan mukayeseyi de kolaylaştırmıştır. Ancak hâlen bir kısım sıkıntı varlığını devam ettirmektedir. Burada vazifenin büyüğü, millet namına bilgi toplama ve bilgiye ulaşımı kolaylaştırma işiyle meşgul olanlara düşmektedir. Bilgiyi üretmenin ilk aşaması olan üretilmiş bilgilere erişmede karşılaşılan zorluklar bugün dahi bilim insanlarının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bilgiyi ulaşılabilir kılmamanın bilim üretimine ivme kazandıracağı da muhakkaktır. Çağatayca üzerine yapılacak çalışmaların daha sağlıklı olabilmesi de eldeki mevcut bütün malumatın herkesin -en azından ilgili insanların- ulaşabileceği bir sistem dâhilinde olmasına bağlıdır.

Bu makalede de Çağatay Türkçesi üzerine hazırlanmış sözlüklerde 500 yıla yakın bir süre varlığını sürdürmüş, hatta sözlüklerden çıkıp aslının yerine geçmeye muvaffak olabilmiş “ürkün / اورکون” kelimesi ele alınacaktır. Kelimenin Çağatay Türkçesinde var olduğunu ilk öne

süren sözlük Abuşka Lugati'dir. Bu sözlük kendinden sonraki bazı sözlüklere de kaynak teşkil etmiş, bir hayli istinsah edilmiş ve 150 yıla yakın bir süredir de Doğuda ve Batıda üzerinde çalışılarak yayınlanmıştır. Eser üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Ármin Vámbéry, kelimeye ACS'de "اُورْكُونُ" (1862, s. 24) şeklinde yer vermiş ve yanına "(ö-)" de koyarak "örkün" okunabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmıştır. Véliaminof-Zernof, DDT'de kelimeyi "اوركون" (1869, s. 101) şeklinde aslına uygun olarak vermiştir. Eserin Türkiye'deki ilk yayını olan AL'de ATALAY, kelimeyi "ürkün" (1970, s. 97) olarak okumuştur. Abuşka Lugati'nin Ayasofya, Esad Efendi, Lala İsmail, Seyfettin Özege, Şehid Ali Paşa nüshaları ve Besim ATALAY'ın çalışmasından yararlanarak Muharrem GÜZELDİR bir doktora çalışması yapmış, sonuçta on kadar nüshanın karşılaştırılmasıyla en kapsamlı Abuşka Lugati ortaya çıkmıştır. GÜZELDİR'in oluşturduğu karşılaştırmalı metinde kelime "ürkün, (اوركون)" (2002, s. 138) şeklinde yer almaktadır. Ayrıca GÜZELDİR düştüğü dipnotta "Bu madde S. [Seyfettin Özege] nüshasında yoktur. Bu maddedeki açıklamaları ve tanığı "örtük" kelimesinin açıklamasında vermiştir" (2002, s. 138) bilgilerini araştırmacıların dikkatine sunmaktadır. Bu eserin Esad Efendi Nüshası üzerine Mustafa S. KAÇALİN ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. KAÇALİN, eser üzerine daha önce yapılan çalışmalarla Çağatayca ile ilgili yayınlanmış sözlüklerin ve örneklendirilen maddelerin örneklerinin geçtiği eserlerin ilgili yerlerinden hareketle bir metin kurma yoluna gitmiştir. Bu çalışmada da kelime "ürkün" (Kaçalın, 2011, s. 273) olarak değerlendirilmiştir.

Abuşka Lugati'ni kaynak olarak kullandığı anlaşılın Budagov, LT'de kelimeyi "اُورْكُونُ" olarak kaydetmiş ve kelimenin ilk ünlüsünün "ü" olduğunu göstermek üzere ayrıç içinde "(ÿ)" imi koymuştur (1869, s. 125). Zenker de DTAP'deki Çağatayca kelimeleri Abuşka Lugati'nden derlemiş ve kelimeye eserinde "اُورْكُونُ" (1888, s. 117) şeklinde yer vermiştir. Bahsedilen kaynaklardan DTAP hariç diğerlerinde Ali Şir Nevâyî'nin Nevâdirü'ş-Şebâb'ındaki "Derd kör kim istese kilmek gamın sormakça yâr / Râzî irmen kim sirişkim seyliniň bar ürküni" (Karaörs, 2006, s. 588) mısraları kelimeye tanık olarak gösterilmiştir. Zenker ise kelimenin Ferhad ü Şirin'de yer aldığını belirtse de yapılan taramada böyle bir kelimenin bu eserde geçmediği tespit edilmiştir. Yani kelime tek bir yerde kullanılmış ve sadece bu kaynakta ve bu kaynaktan beslenmiş yukarıda ismi geçen sözlüklerde yer almıştır. Bu durumun olma ihtimalinin çok küçük olduğu düşünülerek daha etraflı bir tarama yapılmış, bir kısım sözlükte kelimenin aynı karşılık ve örnek ile "üzgün" şeklinde geçtiği belirlenmiştir.

“Üzgün - اورزون” kelimesinin ilk geçtiği sözlük Mirza Mehdi Han’ın Senglax adlı (Clauson, 1960, s. 39, 74r; Xiyavi, 1374, s. 46) eseridir. Senglax’a dayanılarak hazırlanan Hulasa-i Abbasi’de ise kelime “اورزون üzkün” (Düzgün, 1388, s. 133) şeklindedir. Kelime Nevâyî’nin eserleri üzerine Özbekistan’da hazırlanmış üç sözlükte de “узгун” (Şamsiyev ve İbrâhîmov, 1972, s. 622; Kononov *vd.*, 1984, s. 277; Xasanov, 1993, s. 285) şeklinde verilmiştir. Urumçi’de yayınlanan ÇTİL’de de kelime “[اورزون]” olarak yer almaktadır (Bahâwudûn *vd.*, 2002, s. 736). Bu sözlüklerin tanık gösterenlerinin kelimeyi yine Ali Şir Nevâyî’nin aynı beytiyle örneklendirmeleri (Clauson, 1960, s. 74r; Şamsiyev ve İbrâhîmov, 1972, s. 622; Kononov *vd.*, 1984, s. 277; Bahâwudûn *vd.*, 2002, s.736) kelimenin Çağatay Türkçesinde başka bir yerde kullanılmadığı izlenimi oluşturmaktadır. Nevâyî’nin yayınlanmış eserleri tarandığında başka bir yerde tespit edilemeyen kelimeye, Hüseyin Baykara Divanı’nda “seyl-i eşkim yir yüzün tuttu sayanğ irken zamân / yoğ ‘aceb gerdünnı kılsa garğa anıng üzgünü” (Yıldırım, 2002, s. 176) beytinde rast gelinmiştir. Yani kelime tek bir yerde karşımıza çıkan, başka bir yerde örneğine rastlanmayan kelimelerden (hapax legomenon) değildir.

İşin asıl ilginç bazı sözlüklerde de kelime hem “ürkün” hem de “üzgün” biçiminde yer almaktadır. Fransız âlim Pavet de COURTEÏLLE’in hazırladığı PdC’de kelime yine “اورزون” (1870, s. 57) ve “اورزون” (1870, s. 63) biçiminde bulunmaktadır. “Ürkün” kelimesi Şeyh Süleyman Efendi’nin eserinde de “اورزون” (1298, s. 30) ve “اورزون” (1298, s. 33) olarak iki şekilde kaydedilmiştir. Süleyman Efendi’nin eserini Avrupa’da yayınlayan Kúnos’un eserinde ise kelime, “ürkün” (1902, s. 160) ve “özgün” (1902, s. 156) şeklindedir. Radloff da VE’de kelimeyi “[اورزون]” (1893, s. 1840) ve “[اورزون]” (1893, s. 1901) olmak üzere aynı anlamla iki ayrı yerde kaydetmiştir. Aynı eserde “(Osm.)” ibaresiyle aynı anlamda bir “[اورزون]” (Radloff, 1893, s. 1837) kelimesi daha bulunmaktadır ki Osmanlı Türkçesinde bu manada böyle bir kelime tanıtlanmamış değildir. Suat ÜNLÜ’nün Çağatay Türkçesi Sözlüğü’nde ise kelime “örkün” (2014, s. 877), “özgün” (2014, s. 883), “ürkün” (2014, s. 1199), “üzgün” (2014, s. 877) olmak üzere dört farklı şekilde yer almaktadır.

Kelimeye Behçetü’l-Lugat’ta (Thúry, 1903), Bedâiyü’l-Lugat’ta (Borovkov, 1961), Der Beyân-ı Istilâhât-ı Emtahü’ş-şu‘arâ Mevlânâ Nevâyî’de (Özkan, 1996), Tschaghataisch-Deutsches Glossar’da (Prokosch, 2009), Zebân-ı Türkî’de (Kara, 2011) ve Nisâb-ı Türkî’de (Sarica, 2014) ise yer verilmemiştir. Elbette bu yer verilmeyişin sebebi olarak kelimenin yok denecek geçiş sıklığını göz önünde bulundurmamak gerekir.

Kelimedeki çeşitlenmeyi ilk tespit eden, Mirza Mehdi Han olmuştur. Abuşka Lugati müellifinin yanıldığını ifade eden Mehdi Han (Clouston, 1962, s. 74r) böylece bir gölge kelimeyi ortadan kaldırdığını düşünmüş olsa da yukarıda görüldüğü üzere kelime bugüne kadar nakledilegelmiştir. Hatta sözlük sayfelerinden çıkıp Ali Şir Nevâyî'nin Nevâdirü'ş-Şebâb'ında gerçeklik dünyasına adımını atmıştır (Karaörs, 2006, s. 588).

Hakikaten Mirza Mehdi Han'ın düşündüğü gibi Abuşka Lugati müellifi veya müstensihisi mi var olmayan bir kelimenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir? Bu kelime eserinin nüshaları arasındaki tutarlılık, müstensihleri kurtarmakta, bu hususta dikkatleri müellifin üzerine odaklamaktadır. Her ne kadar Abuşka müellifinin, iki kelimenin yazılışı arasındaki farkın sadece bir noktadan ibaret olması, kelimenin geçiş sıklığının düşük olması gibi sebeplerle hata yapmış olduğu ilk bakışta akla gelmekteyse de hatayı ondan daha önce bir müstensihinin yapmış olabileceği düşünülerek Nevâyî'nin ilgili eserinin nüshaları tedarik edilmeye çalışılmış ve elde edilenler üzerine yapılan bir incelemede Mirza Mehdi Han'ı değil de Nevayî'nin aşağıda alıntılanmış olan Mahbûbu'l-Kulûb'undaki sözlerini doğrulayıcı bir sonuca ulaşılmıştır. Bu amaçla eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde TSMK Revan ktp. 805, 807 ve 808 nolu, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Fatih ktp. 3886, Fatih ktp. 4056 nolu, Bibliothèque Nationale de France'da Supplement Turc 317 nolu, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi T2001 nolu yazmaları taranmış, yapılan mukayesede bunlardan Fatih ktp. 3886 nolu yazmada ilgili kelime “ze”nin noktasının konmadığı tespit edilmiştir. Fatih ktp. 3886 nolu nüshanın müstensihinin, istinsah edildiği yerin ve istinsah tarihinin belli olmaması kesin bir sonuca varılmasını engellemektedir. Kelimenin Nevâdirü'ş-Şebâb'ın Özbekistan'daki yayınında “ўз қуни” olarak yer alması (Mutallibov, 1989, s. 428) da eserin hatalı nüshasının sadece bizde olduğunu göstermektedir. Buna göre Abuşka müellifi eserin ya bu nüshasından veya bu nüshaya kaynaklık etmiş ya da bu nüshadan çoğaltılmış başka bir nüshasından istifade etmiş olmalıdır. Nüshanın İstanbul'da bulunuyor olması da bu fikri desteklemektedir.

Müelliflerin yazdıklarını istinsah ederek geçimlerini sağlayan müstensihlerin işinin pek çok zorluğunun olduğu ortadadır. Kaynak metinden hedef metin oluşturma işi olarak tanımlanabilecek işlerinde kaynak metnin niteliksizliği hedef metnin bozulmasına sebep olduğu gibi aktarıcının niteliği de bu işin kalitesini belirleyici bir unsurdur. Bunun için birçok müellif, müstensihlerin eserlerini bozduklarından yakınmıştır. Fuzuli'nin bu konuda yakınması meşhursa

da Çağatay edebiyatının çınarı Ali Şir Nevâyî de Mahbûbu'l-Kulûb'da (Ölmez, 1993, s. 116-118) kâtiplerden şöyle yakınmaktadır:

Hõšnūvīs hem kim sehvi köp bolğay ilgi felc 'illeti-ğa cöb bolğay. Ol-ki bī-cānoқта bile habīb-ni habīs kılğay ve maħabbetnimihnetkılğay, anıñ dik miħnet-zedeğa yüz la'net. Yaman hať-ka galat-ı bī-hisāb, qarı masharasaqalı-ğa hizāb. Ol sakal mebrezğa taşlağalı yaħşı ve ayasınımālik-i dūzah cehennem-ğa başlağalı yaħşı. Maħbūb-dınmektüb ki haťtı hūb bolğay hem mazmūnı hūb,cānğa ol-dur mergūb ve köñgölge ol-dur maťlūb. Haťtı yaman hem bolsa yaman imesmuħibbmaħbūb haťtını yaman dimes. Yaman kātibmenzili qalem-dānı dik çāh ara bolsun, qalemi dik başı yara ve yüzi qara bolsun.

Beyt,

Qaysı bir kātib ki ol sözge qalemsürgey hilāf

Ol qara yüzlük başı bolsun qalem yañlıg şikāf"

Nevâyî'nin bu ifadeleri aksülamel bulmamış olacak ki onun eserlerinde de müstensihlerin marifetiyle pek çok nüsha farklılığı oluşturulmuş ve tarihî süreçte bunlar aktarılagelmiştir. Üstelik yapılan yanlışlar da gerçekmiş gibi kabul edilerek bunların üzerine bilgi inşa edilmiştir. Etkisi, eserleri üzerine sözlükler telif edilecek kadar büyük olan Nevâyî'nin eserlerindeki bozulmanın bu sözlüklerde gölge kelime türeyişine sebebiyet verdiğini burada ele alınan "ürkün" kelimesinin macerası ortaya koymaktadır. Bugün eldeki imkânların geçmişten fazla olması, bu hataların bir kısmının tashih edilmesini sağlasa da henüz Türkiyat veri tabanının meydana getirilememesi böyle kelimelerin bir zaman daha varlığını devam ettireceğini göstermektedir.

Eser Kısaltmaları

ACS: Abuska Csagatajtörök Szogyüjtemeny

AL: Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü

BL: A 'Behdset-ül-Lugat' Czimü Csagatáj Szótár

ÇTİL: Çağatay Tiliniñ İzahlıq Luğati

DDT: Dictionnaire Djaghataï-Turc

LT: Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskiĥ Nareçiy

NS: Nevâyi'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar

PdC: DictionnaireTurcOriental

DTAP: Dictionnaire Turc-Arabe-Persan

VE: VersuchEinesWörterbuchesderTürk-Dialecte I-IV

Kaynaklar

- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Divan-ı Nevai*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan ktb. 805.
- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Divan-ı Nevai*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan ktb. 807.
- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Külliyat-ı divan-ı Nevai*. İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi T2001.
- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Külliyât-ı Nevai*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan ktb. 808.
- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Külliyât-ı Nevâyî*. BibliothèqueNationale de France, Supplement 317.
- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Nevayi külliyatı*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih ktb. 3886.
- Ali Şir Nevâyî (Yazma). *Nevayi külliyâtı*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih ktb. 4056.
- Bahāwudūn, M. *vd.* (2002). *Çağatay tiliniñ izāhliq luğati cilt ı-II*. Urumçi: Şıncañ Halk Neşriyâtı.
- Bodrogligeti, A. (1984). "Ghosts, copulating friendsand pedestrian locusts in some reviews of eckmann's 'middle turkic glosses'". *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 104, No. 3, 455-463.
- Borovkov, A. K. (1961). *Bada'i al lugat*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Budagov, L. Z. (1869). *Sravnitelny slovar Turetsko-Tatarskiĥ Nareçiy I. Cilt*. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademiy Nauk.
- Clauson, G. (1960). *Sanglax, A Persian Guide to theTurkish Languageby Muhammad Mahdi Xan*. London: E. J. W. Gibb Memorial Series.
- Courteille P. De (1870). *DictionnaireTurc oriental*. Paris: A L'imprimerie Impériale.
- Dankoff, R. (1973). "A Note on khutū and chatuq". *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 93, No. 4, 542-543.

- Dankoff, R. (2008). *Evliya Çelebi seyahatnamesi okuma sözlüğü*. (çev. Semih TEZCAN), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Düzgün, H. (1388). *Hakim Məhəmməd Hoyi Xulase-yi Ebbasi (Sənglax)*. Tebriz: İntişarat-ı Azerbaycan.
- Eckmann, J. (1976). *Turkic glosses of the rylands interlinear koran translation*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff'un "Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erbay, F. (2010). "Gölge kelime" terimi ve Çağatayca Sözlüklerdeki Bazı Gölge Kelimeler". *Turkish Studies*, Volume 5/3 Summer 2010, 1175-1186.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud divânu lugâti t-türk giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1950). Çağatay Lûgatleri Hakkında Notlar. (Cilt 8). *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, 1. 2, 145-163.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lüğati (Giriş-Metin-İndeks)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hartmann, R. ve Gregory, J. (1998). *Dictionary of lexicography*. London-New York: Routledge.
- Kaçalın, M. S. (2011). *Nevâyi'nin sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, F. (2011). *Zebân-ı Türkî*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Karaörs, M. (2006). *'Alî Şîr Nevâyî Nevâdirü'ş-şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kononov, A. N. vd. (1984). *Alişer Navâiy asarlari tilining izâxli luğati III. Cilt*. Tâşkent: O'zbekistân SSR "Fan" Naşriyâti.
- Kúnos, I. (1902). *Şejx Suleyman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*. Budapest: Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
- Mutallibov, S. (1989). *Alişer Navâiy Mukammal Asarlar To'plami Yigirma Tomlik To'rtinçi Tom Xazâyinul-Ma'niy Navâdiruş-şabâb*. Tâşkent: O'zbekistân CCR "Fan" Naşriyâti.
- Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbûbü'l-kulûb. (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, F. (1996). Nevayi eserleri için yazılmış bir lûgat. (*Der. Beyân-ı Istilâhât-ı Emtahü'ş-şu'arâ Mevlânâ Nevâyî*). *Bilig*, Sayı,1, Bahar'96, 198-243.
- Prokosch, E. (2009). *Tschaghataisch-Deutsches glossar*. Graz: Universitat Graz.

- Radloff, W. (1893). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV*. Saint Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk.
- Sarıca, B. (2014). *Çağatayca-Farsça manzûm bir lûgat nisâb-ı Türkî*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Şamsiyev, P. ve İbrâhimov, S. (1972). *Navâiy asarlari luğati*. Tâşkent: Ğafur Ğulâm Nâmidagi Adabiyât va San'at Naşriyâti.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (1298). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Thúry, J. (1903). *A 'Behdset-ül-lugat' czimü csagatáj szótár*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vámbéry, Á. (1862). *Abuska Csagatajtörök Szogyijtemeny*. Budapest: Emich Gusztav M. Akad Nyomdasz Betüivel.
- Véliaminof-Zernof, V. V. (1869). *Dictionnaire djaghatai-Turc*. Saint Petersburg: Academie Imperiales Sciences.
- Xasanov, B. (1993). *Navâiy asarlari uçun qisqaça luğat*. Tâşkent: O'zbekistân Respublikasi Fanlar Akademiyasining "Fan" Naşriyâti.
- Xiyavi, R. (1374). *Senglâh Ferheng-i Türkî be-Fârisî*. Tahran: Neşr-i Merkez.
- Yıldırım, T. (2002). *Hüseyin Baykara divanı*. (Metin-İnceleme-Dizin). Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zenker, J. T. (1866). *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, Libraire-Éditeur.